

УДК 94 (477) (092) Грушевський
DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2023.4\(44\).674](https://doi.org/10.33782/eminak2023.4(44).674)

MYKHAILO HRUSHEVSKYI'S STUDENT AUDIENCE OF NON-UKRAINIAN ORIGIN AT LVIV UNIVERSITY: RECONSTRUCTION ATTEMPT

Vitalii Telvak¹, Viktoria Telvak²

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine)

¹ e-mail: telvak1@yahoo.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

² e-mail: viktoriatelvak75@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

ABSTRACT

The purpose of the research paper is to reconstruct M. Hrushevskiy's student audience of non-Ukrainian origin at Lviv University, namely to find out its quantitative parameters, ethnic composition, and didactic preferences.

The scientific novelty of the study is in the first special attempt at a comprehensive reconstruction of M. Hrushevskiy's student audience of non-Ukrainian origin at Lviv University.

Conclusions. The processed dean's office catalogs show M. Hrushevskiy as a popular lecturer not only among Ukrainian students but also among young people of foreign origin. Poles and Jews dominated almost equally among the ethnic actors of the historian's didactic scene at Lviv University. Choosing the elective courses of the Ukrainian professor, they were focused both on deepening their professional knowledge and, for the most part, on clarifying the peculiarities of the history and culture of their native lands, which in the mental geography of that time were labeled as Eastern European. Along with them, a few Russians, Germans, Czechs, as well as one Belarusian and one Slovenian student attended M. Hrushevskiy's course 'Selected Issues in the History of Eastern Europe'. Given their further professional career, cultural and educational motives dominated their motivation. Currently, it is difficult to say how convincing M. Hrushevskiy's historical reconstructions, performed from the point of view of Ukrainian historical interest, turned out to be for young people of foreign ethnic origin. However, the experience of deconstructing imperial narratives gained in his lectures made them as later public intellectuals, if not agree with the political aspirations of Ukrainians, but at least to recognize their right to their own history and culture. In this way, the enlightening pedagogical work of M. Hrushevskiy contributed to the building up of an intercultural dialogue between Ukrainians and representatives of other nations. The study of the impact of that dialogue on international relations in Central and Eastern Europe in the first half of the 20th century is a promising issue of modern intellectual history.

Funding. The work support rendered by CIUS (from the Stephen and Olga Pawliuk Endowment Fund).

Keywords: M. Hrushevskiy, Lviv University, student audience, quantitative parameters, ethnic composition, didactic preferences

СТУДЕНТСЬКА АУДИТОРІЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ НЕУКРАЇНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ: СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ

Віталій Тельвак¹, Вікторія Тельвак²

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна)

¹ e-mail: telvak1@yahoo.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

² e-mail: viktoriatelvak75@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

АНОТАЦІЯ

Мета статті – реконструювати студентську аудиторію М. Грушевського Львівського університету неукраїнського походження, а саме з'ясувати її кількісні параметри, етнічний склад і дидактичні преференції.

Наукова новизна дослідження полягає у першій спеціальній спробі комплексної реконструкції студентської аудиторії М. Грушевського Львівського університету неукраїнського походження.

Висновки. Опрацьовані деканатські каталоги показують М. Грушевського як популярного викладача не тільки в середовищі українських студентів, але й молоді іноземного походження. При цьому серед етнічних акторів дидактичної сцени історика у Львівському університеті майже паритетно домінували поляки та євреї. Обираючи факультативні для себе курси українського професора, вони мотивувалися як на поглибленні фахових знань, так і, здебільшого, на з'ясуванні особливостей історії та культури рідних для них теренів, що у ментальній географії того часу маркувалися східноєвропейськими. Поряд із ними, курс М. Грушевського «Вибрані питання історії Східної Європи» відвідували й поодинокі росіяни, німці, чехи, а також білоруска і словенець. В їхній мотивації, з огляду на подальшу професійну кар'єру, домінували культурно-просвітницькі мотиви. Наразі складно сказати, наскільки переконливими для молоді іншоетнічного походження виявилися історичні реконструкції М. Грушевського, здійснені з погляду українського історичного інтересу. Та вже сам набутий на його викладах досвід деконструкції імперських наративів змушував їх як пізніших публічних інтелектуалів якщо не погодитися з політичними аспіраціями українців, то принаймні визнати їхнє право на власну історію і культуру. Таким чином, освідомлююча педагогічна праця М. Грушевського сприяла налагодженню міжкультурного діалогу українців з представниками інших народів. З'ясування впливу цього діалогу на міжнаціональні взаємини у Центрально-Східній Європі в першій половині ХХ ст. є перспективним сюжетом сучасної інтелектуальної історії.

Фінансування. Дослідження здійснено за підтримки гранту Канадського інституту українських студій (з Вічного фонду Стефана та Ольги Павлюків).

Ключові слова: М. Грушевський, Львівський університет, студентська аудиторія, кількісні параметри, етнічний склад, дидактичні преференції

Викладацька діяльність Михайла Грушевського у Львівському університеті вже понад століття залишається однією з малознаних, а тому і найбільш стереотипізованих сторінок його інтелектуальної біографії¹. Йдеться, насамперед, про сформовані у мемуарній традиції та без належної верифікації акцептовані історіографами тези про надмірну конфліктність історика з польськими колегами,

¹ Тельвак В. Сучасне грушевськознавство: здобутки, втрати, перспективи. *Український історичний журнал*. 2021. № 5. С. 4-16.

міру його заангажованості у боротьбу українських студентів за права рідної мови, проблеми з формуванням наукової школи в університетських стінах та ін.² Більшість із цих стереотипів протягом останніх десятиліть були успішно деконструйовані завдяки введенню до наукового обігу значних пластів епістолярію, мемуаристики та ділових документів.

Поряд із цим, низка сюжетів проблеми «Грушевський і Львівський університет» надалі перебувають під впливом кривдної до вченого історіографічної традиції. Тут особливо темними барвами є змальований у літературі його образ як викладача нецікавого, такого, що не вважав за потрібне спеціально готуватися до своїх викладів, зазвичай озвучуючи з кафедри верстку чергових томів «Історії України-Руси». Своєю життєвістю цей стереотип «завдячує» яскравому представнику львівської історичної школи Степану Томашівському, який у своїх свідченнях у знаній кримінальній справі проти вчителя в роки Першої світової війни змалював слідчим його відверто карикатурний образ³. Закордонні українознавці, у своїй більшості скептично налаштовані до спадщини М. Грушевського через його пробільшовицьку еміграційну публіцистику, утривалили таке бачення в літературі другої половини ХХ ст.⁴ Логічним висновком зі згаданого упередження було уявлення про надзвичайну чисельну скромність студентської аудиторії українського професора, адже його кафедра була додатковою, створеною *ad personam* як результат польсько-українського політичного компромісу⁵. Тож і предмети по цій кафедрі не належали до обов'язкових – відвідування курсів М. Грушевського не зараховувалися студенту до обсягу десяти годин, які він мінімально мусів відвідати протягом тижня, щоб не бути виключеним з університету⁶. А хто ж добровільно ходитиме на нудні заняття?

Цей стереотип вдалося деконструювати, вивчаючи таке малознане в середовищі грушевськознавців джерело як деканатські каталоги. Вони формувалися посеместрово та містили власноруч заповнену студентами своєрідну анкету, яка містила різнопланову особову інформацію. Ці каталоги, що відклялися у фонді 26 (Львівський університет) у Державному архіві Львівської області, переконливо довели чималу зацікавленість викладами М. Грушевського⁷. Втім, здійснені на сьогодні реконструкції студентської аудиторії вченого філософського,

² Adamski Ł. *Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011. S. 94-112; Тельвак В. Михайло Грушевський та польсько-український конфлікт у Львівському університеті: спроба реконструкції. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2017. Вип. 4. С. 28-35.

³ Халак Н. Свідчення з кримінальної справи проти Михайла Грушевського в Австро-Угорщині 1916 р.: оригінал та інтерпретації. *Михайло Грушевський. Студії та джерела*. 2021. Кн. 3. С. 265-297.

⁴ Тельвак В., Сабінський М. «Бої за Грушевського»: доба Української революції в дискусіях діаспорних інтелектуалів повоєнного двадцятиліття. *Емінак*. 2022. № 1 (37). С. 100-109.

⁵ Пиріг Р., Тельвак В. Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби. Херсон: Видавництво ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. С. 102-117.

⁶ Тельвак В.В., Педич В.П. *Львівська історична школа Михайла Грушевського* Львів: Світ, 2016. С. 54-83.

⁷ Тельвак В., Лазурко Л., Журавльов С. Студенти Михайла Грушевського правничого факультету Львівського університету (за деканатським каталогом). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 61. Т. 3. С. 10-15; Тельвак В., Владига О., Журавльов С. Студентська аудиторія Михайла Грушевського філософського факультету Львівського університету: склад та динаміка. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Вип. 12/54. С. 84-99.

правничого, теологічного та медичного факультетів сфокусовані на найбільш численній її частині – українській молоді. Особливість же формування студентської аудиторії вченого неукраїнського походження надалі практично незнана. Це й зумовлює актуальність теми нашої розвідки.

З огляду на сказане, *метою дослідження* є реконструкція студентської аудиторії М. Грушевського Львівського університету неукраїнського походження, а саме з'ясування її кількісних параметрів, етнічного складу й дидактичних преференцій.

Виклад основного матеріалу

Як уже згадувалося, студенти неукраїнського походження М. Грушевського – до сьогодні цілком незнані актори його дидактичної сцени львівської доби. Ба більше, і в цьому випадку маємо домінування чималої кількості історіографічних стереотипів, яким дали життя наші західні колеги. Польським дослідникам історії Львівського університету кінця XIX – початку XX ст. неодмінно залежить на утвердженні в літературі його образу як винятково польської освітньої установи, в якій українській голос звучав тихо і непевно. Цим і пояснюються їхні постійні намагання маргіналізувати діяльність М. Грушевського як професора. Це, наприклад, простежується у написаній на початку 1990-х рр. книзі Уршули Якубовської «Львів на зламі XIX і XX ст.». Незважаючи на солідну історіографію проблеми, вона в душі львівської публіцистики зламу XIX-XX ст. категорично твердить: «[М. Грушевський] був видатним представником українського національного руху, видатною особистістю, але не зміг організувати ані наукового семінару, ані дослідницької школи. Це може дивувати, тим паче, що протягом 20 років керував Науковим товариством ім. Шевченка у Львові та редагував його видання»⁸. У наш час її історіографічну риторику наслідує дослідник минулого Львівського університету Кшиштоф Стопка. Досліджуючи поступ історичних наук у стінах львівської альма-матер до початку Першої світової війни, він відверто легковажить вплив М. Грушевського на студіюючу молодь, атестуючи його науковою зіркою, що у той час «миготіла контроверсійно»⁹.

Тож яким чином проблему запитаності М. Грушевського як викладача, передусім у середовищі його студентів неукраїнського походження, насвітлюють деканатські каталоги? Розглянемо її крізь призму філософського, правничого та медичного факультетів. Теологічний факультет до уваги не беремо, адже зі зрозумілих причин серед його студентів, які обирали курси М. Грушевського, були лише українці. При цьому відзначимо, що підрахунок студентів за етнічним походженням ускладнюється тією обставиною, що починаючи від зимового семестру 1909-1910 н.р. в каталогах перестали вказувати етнічне походження здобувачів освіти, зазначаючи замість цього їхню рідну мову. Цікаво, що сам М. Грушевський наголошував на маніпулятивності такої зміни, що полягала в небажанні адміністрації університету визнавати факт дедалі більшої присутності в стінах Львівського університету українців та євреїв. У статті «Із польсько-українських стосунків Галичини» він писав з цього приводу: «Тепер кількість

⁸ *Jakubowska U.* Lwów na przełomie XIX i XX wieku. Przegląd środowisk prasotwórczych. Warszawa, 1991. S. 100.

⁹ *Stopka Krz.* Nauki historyczne na Uniwersytecie Lwowskim. *Uniwersytetowi Lwowskiemu dla upamiętnienia trzysta pięćdziesiątej rocznicy jego fundacji.* Materiały sesji zorganizowanej w dniach 14-15 stycznia 2011 w Krakowie. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2011. S. 245.

студентів-русинів Львівського університету сягає тисячі чи й більше: точних цифр не можемо подати, оскільки з 1906 р. рубрику національності взагалі вилучили зі звітів Львівського університету. Очевидно, ця статистика національностей стає декому незручною»¹⁰. Тож у випадку групи каталогів без зазначення національності студентів, ми встановлювали цей факт за поданими даними стосовно рідної мови. Інакше ми чинили лише у випадку студентів, які сповідували юдаїзм і нерідко вказували рідною мовою польську чи, подекуди, українську. У їхньому випадку ми визначали національність за віросповідним критерієм.

Насамперед, проаналізуємо згадані проблеми кризь призму каталогів рідного для М. Грушевського філософського факультету. Їхнє опрацювання дозволило виявити, що протягом двадцятирічної педагогічної праці М. Грушевського його курси відвідали 80 студентів неукраїнського походження: 66 поляків, вісім євреїв, двоє росіян, а також білоруска, чех, німець і словенець. Серед всієї факультетської аудиторії вченого (504 студенти¹¹), молодь неукраїнського походження становила майже 16%, з них більшість (12%) припадало на студентів-поляків. Простежуючи динаміку їхніх записів на курси українського професора, можемо стверджувати, що протягом перших п'яти років викладання вибір його як викладача був радше спорадичним. Це найбільш вірогідно можна пояснити фактом тогочасної малознаності М. Грушевського поза українським культурно-інтелектуальним середовищем. Натомість поява перших томів «Історії України-Руси» на зламі XIX-XX ст. принесла вченому славу, як писали німецькі публіцисти, «першого історичного авторитету України»¹². Відтак протягом 1901-1914 рр. кількість записів студентів неукраїнського походження зростала, набуваючи пікових значень в 1905-1906 (18), 1907-1908 (12) і 1908-1909 (10) навчальних роках. Зрозуміти, наскільки значними чи скромними є ці цифри можна лише після порівняння іноземних аудиторій М. Грушевського та його колег-українців і поляків. Але їхні студентські аудиторії наразі ніхто не досліджував. Втім, навіть за наявності таких досліджень, порівняння буде не зовсім коректним з огляду на згаданий вище факультативний статус курсів українського професора. Та в будь-якому випадку наведені дані спростовують поширений у літературі стереотип, що наростання міжнаціональних суперечностей у Львові на початку XX ст. нібито мало наслідком цілковиту відмову польської молоді пізнавати українське минуле.

З'ясовуючи динаміку наповнюваності студентської аудиторії М. Грушевського, ми не завжди можемо пояснити відсутність у нього студентів, насамперед неукраїнського походження, в тому чи іншому навчальному семестрі. Натомість, ми напевно можемо назвати таку причину стосовно двох зимових семестрів 1901-1902 і 1910-1911 н. р. У першому випадку відсутність студентів зумовив спротив української молоді агресивній колонізації Львівського університету. Його ефектом стала акція, відома як студентська сецесія, коли українці масово залишили львівську альма-матер і перевилися на навчання до інших університетів Австро-

¹⁰ *Грушевський М.С.* Із польсько-українських стосунків Галичини (Кілька ілюстрацій до питання: автономія обласна чи національно-територіальна). *Грушевський М.С. Твори у 50 т.* Львів: Видавництво «Світ», 2002. Т. 1. С. 504.

¹¹ *Тельвак В., Владига О., Журавльов С.* Студентська аудиторія Михайла Грушевського філософського факультету Львівського університету: склад та динаміка. С. 84-99.

¹² *Telvak V., Yanyshyn B., Telvak V.* Between history and politics: the image of Mykhailo Hrushevsky in German Slavic studies of the first third of the 20th century. *Przegląd nauk historycznych.* 2021. R. XX. Nr 2. S. 103-125.

Угорської імперії. Польські студенти в той час очікувано ігнорували виклади українського професора, адже адміністрація університету саме на нього поклала відповідальність за дії української молоді. Про це свідчить лист Кирила Студинського до депутата віденського парламенту Олександра Барвінського: «Додам також, що поляки вказують на Грушевського, яко провокатора (Войцеховський сказав се публично при Колессі), хоть Грушевський якнайбільше був противний сецесії молодіжи. Прошу се евентуально вияснити міністри, бо тут раді би вижерти Грушевського»¹³.

Також і у випадку зимового семестру 1910-1911 н. р. студентські заворушення стали причиною відсутності студентів у М. Грушевського. Цього разу їх спричинило вбивство Адама Коцка в стінах університету 1 липня 1910 р. у черговому протистоянні польської та української молоді. З тогочасного щоденника автора «Історії України-Руси» знаємо, що побоюючись провокацій з боку агресивно налаштованих польських студентів, професор у ті неспокійні в історії головної вищої школи краю часи приходив до університету з револьвером у кишені!¹⁴ Зрозуміло, що в таких умовах годі було провадити навчальний процес. Що цікаво, у часи міжнаціональних замішань на виклади до М. Грушевського записувалися поодинокі росіяни, але учений відмовлявся читати лекції для кількох людей. Про це ми довідуємося з листа львівського професора до брата Олександра: «[...] Я сьогодні мав виклад [...]. Було двох – оден росіянин, а оден кацап, по рутенському кажучи (москвофіл). Сказали, що будуть ходити, але я читати для двох не буду 5 годин на тиждень, якось то уложиться»¹⁵.

Іншою важливою проблемою, що її уможливають розв'язати деканатські каталоги, є визначення дидактичних преференцій студентів М. Грушевського філософського факультету. І тут у вічі впадає цікава відмінність виборів студентів-українців від зацікавлень їхніх колег-іноземців. Йдеться про те, що у першому випадку очікувано домінував вибір курсу історії України, що його професор читав за періодами від найдавніших часів до ранньомодерної доби протягом кількох семестрів поспіль. Натомість студенти неукраїнського походження здебільшого надавали перевагу другому з лекційних курсів М. Грушевського – «Вибрані питання з історії Східної Європи», який він хронологічно кореспондував зі згаданим курсом історії України. Як знаємо з епістолярію на той час київського магістранта, потреба викладати такий предмет відверто дратувала його. Натомість, як довела педагогічна практика і про це свідчить каталог, саме завдяки цьому курсу до викладацької орбіти вченого зазвичай і потрапляли студенти інших національностей. Тут цілком слушним є спостереження Святослава Пахолківа, що сприйняте спершу М. Грушевським за обтяжливий обов'язок викладання окремого лекційного курсу східноєвропейського минулого, із часом

¹³ Тельвак В.В., Педич В.П. Михайло Грушевський та польська професорська корпорація Львівського університету: між співпрацею та конфліктами. *Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (до 75-ліття створення історичного факультету)*: колективна монографія / за редакцією Леоніда Зашкільняка та Павла Серженги. Львів: ПАІС, 2015. С. 65.

¹⁴ *Грушевський М.С.* Щоденник (1902-1914 рр.): У двох томах. Т. 1 (1902-1907) / Упоряд., вступна стаття, коментарі С. Панькова; науковий редактор І. Гирич. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2021. С. 261, 470.

¹⁵ Тельвак В.В., Педич В.П. Львівська історична школа Михайла Грушевського... С. 68.

виявило себе як справжній шанс для української історичної науки та дидактики вищої школи¹⁶.

Поряд зі згаданими лекційними курсами, студенти-іноземці М.Грушевського філософського факультету відвідували також його науковий семінар під назвою «Історичні вправи», який був інституційною підвалиною львівської історичної школи¹⁷. Зрештою, чималою була запитаність у середовищі молоді багатьма спецкурсами українського професора. Серед них вони найчастіше обирали такі, як «Історія устрою і побут Великого Новгороду», «Історіографія руська, період давній», «Огляд джерел до історії Руси XII-XIII ст.», «Великий рух народів» та «Історія Криму XIII-XVII в.». Як свідчить каталог, ці спецкурси користувалися не меншою, а подекуди й більшою популярністю за основні предмети. При цьому здебільшого студенти неукраїнського походження протягом семестру обирали лише один курс М.Грушевського і тільки поодинокі з них записувалися на всі запропоновані ним виклади. Ці студенти згодом зробили чималий внесок у дослідження минулого Центрально-Східної Європи, про що докладніше згадаємо нижче.

Специфікою філософського факультету, що помітно відрізняла його від інших структурних одиниць Львівського університету, була присутність серед його молодіжної аудиторії жінок, які поступово добивалися права на отримання вищої освіти й інтенсивно опановували дисципліни гуманітарного циклу. Цікаво, що помітною частина студенток була й серед вихованців М.Грушевського. Їхня загальна кількість сягала 50 осіб (тобто 10% від його загальної факультетської аудиторії). Серед них домінували українки, але були й студентки неукраїнського походження – польки (5) та по одній представниці єврейського і білоруського походження. Тут, знову ж таки, слід пам'ятати про вищезгадану некорисну специфіку кафедри українського професора, за якою його курси мали факультативний статус.

Особливість наступного правничого факультету полягала в тому, що це був найбільший за кількістю студіюючої молоді структурний підрозділ навчального закладу. Ба більше, цей факультет у Львівському університеті був одним із найчисленніших у всій імперії. Це можна пояснити столичним статусом міста, в якому перебували намісник і його від року до року дедалі чисельніший бюрократичний апарат. З огляду на це, Львів постійно потребував щоразу більше кадрів урядників, суддів, адвокатів та інших чиновників. Як з'ясував Пшемислав Жуковський, молодіжна аудиторія правничого факультету протягом другої половини XIX – початку XX ст. зросла аж втричі – до 3 000 студентів річно¹⁸. А в деякі навчальні роки правники становили половину всіх студентів Львівського університету.

¹⁶ Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації. Львів: ЛА «Піраміда», 2014. С. 279.

¹⁷ Telvak V., Pedych V., Telvak V. Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*. 2021. Vol. 20. P. 239-261; Telvak V., Telvak V. The First Institutional Encyclopaedia in Ukraine. Naukove tovarystvo imeni Shevchenka: Entsyklopediya (Shevchenko Scientific Society: Encyclopaedia). *Studia Historiae Scientiarum*. 2022. Vol. 21. P. 423-432.

¹⁸ Żukowski P.M. Młodzież Uniwersytetu we Lwowie na przełomie XIX i XX wieku. *Uniwersytetowi Lwowskiemu dla upamiętnienia trzysta pięćdziesiątej rocznicy jego fundacji*. Materiały sesji zorganizowanej w dniach 14-15 stycznia 2011 w Krakowie. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2011. S. 412.

Опрацювання деканатських каталогів правничого факультету дозволило виявити, що протягом двадцятирічної педагогічної праці М. Грушевського його заняття відвідали 3 490 студентів, котрі навчалися на юридичному факультеті¹⁹. Серед них студентів неукраїнського походження нараховувалося 453 особи, тобто майже 13% його загальнофакультетської аудиторії. Як бачимо, у відсотковому вимірі це лише дещо менше за його іноземну аудиторію на філософському факультеті. Що цікаво, серед студентів-правників неукраїнського походження кількісно переважали євреї – 282 особи (8%). Нагадаємо, що у випадку філософського факультету після українців найбільш численною студентською громадою були поляки. Натомість, серед студентів-юристів вони посідали третю за чисельністю етнічну групу – 163 особи (4,6%). Далі зі значним кількісним відривом йшли росіяни (4 особи), німці (3 особи) та один чех.

Динаміка неукраїнської студентської аудиторії М. Грушевського на правничому факультеті є подібною до філософського. Як свідчать дані деканатських каталогів, від початків викладацької кар'єри українського історика і до початку ХХ ст. кількість його студентів-іноземців була незначною. Потім, від початку століття, студентська аудиторія вченого стрімко зростає, набуваючи пікових значень якраз в останні передвоєнні роки: 69 (1911-1912 н.р.), 95 (1912-1913 н.р.), 92 (1913-1914 н.р.). Це вкотре підважує поширений стереотип, що міжнаціональні тертя у передвоєнному Львові знеохочували студентів неукраїнського походження, насамперед поляків, відвідувати курси М. Грушевського.

Зрозумілими є відмінності й у дидактичних преференціях студентів-юристів – як українців, так й іноземців. Практично всі вони солідарно надавали перевагу курсу історії Східної Європи від найдавніших часів до ранньомодерної доби включно, що його за періодами протягом кількох семестрів поспіль читав М. Грушевський. Це ще раз доводить слушність вищезгаданого спостереження С. Пахолківа про важливість викладання М. Грушевським курсу «Вибрані питання з історії Східної Європи» для залучення до його студіюючої аудиторії студентів неісторичних спеціальностей і молоді неукраїнського походження.

Останній з черги медичний факультет був до певної міри ровесником кар'єри Грушевського-професора, адже постав у 1894 р. Він був найменш чисельним серед усіх структурних одиниць Львівського університету, що зрозуміло з огляду на специфіку отримуваного фаху. З цієї ж причини на цьому факультеті було найменше зацікавлених викладами М. Грушевського молодих людей. Деканатські каталоги свідчать, що за двадцять років до українського історика записалося лише чотири студенти. Серед них троє були українського, а один – єврейського походження. Майбутній медик Оскар Кушмер, подібно до більшості його співвітчизників, прослухав курс «Вибрані питання з історії Східної Європи».

Вищенаведені пофакультетно дані уможливають реконструювати студентську аудиторію неукраїнського походження М. Грушевського у загальноуніверситетському вимірі. Отже, протягом двадцяти років педагогічної праці бажання студіювати у М. Грушевського виявило 534 особи неукраїнського походження, які обирали його як свого викладача 602 рази. Це становило 13% від загальної кількості (4 005 осіб) його студентів за час викладання у Львові. Серед

¹⁹ Тельвак В., Лазурко Л., Журавльов С. Студенти Михайла Грушевського правничого факультету Львівського університету (за деканатським каталогом)... С. 10-15

вихованців історика домінували євреї (291) і поляки (229). Серед студентів інших національностей наведемо росіян (6), німців (4), чехів (2) та по одному білорусу й словенцю. У гендерному плані виразно домінували чоловіки – 527 осіб, жінок нараховувалося 7 осіб. Зведену кількісну картину студентської аудиторії М. Грушевського неукраїнського походження за факультетами і роками на підставі деканатських каталогів ми подаємо у таблиці нижче. Вона засвідчує поступову зростаючу кількісну динаміку студентської аудиторії українського історика з піковими значеннями протягом останніх передвоєнних років. Як на згадані особливості кафедри українського вченого, ці цифри виглядають доволі поважно.

Таблиця 1.

Кількість записів студентів Львівського університету неукраїнського походження на запропоновані М. Грушевським курси²⁰.

	філософський факультет	правничий факультет	медичний факультет	Загальна кількість записів за навчальний рік
1894-1895	2	4	0	6
1895-1896	0	0	0	0
1896-1897	2	0	0	2
1897-1898	0	0	0	0
1898-1899	0	0	0	0
1899-1900	0	2	0	2
1900-1901	1	0	0	1
1901-1902	3	0	0	3
1902-1903	4	1	0	5
1903-1904	4	0	0	4
1904-1905	5	0	0	5
1905-1906	18	3	0	21
1906-1907	5	25	0	30
1907-1908	12	38	0	50
1908-1909	10	28	0	38
1909-1910	9	74	0	83
1910-1911	4	70	0	74
1911-1912	5	69	0	74
1912-1913	12	95	1	108
1913-1914	4	92	0	96

Зауважимо, що щойно наведені цифри не можемо вважати остаточними і насправді студентська аудиторія М. Грушевського може бути чисельнішою. Так, не можемо відкидати факт можливої некомплектності деканатських каталогів згаданих факультетів або ж втрату в них окремих аркушів. Відзначимо, що

²⁰ Держархів Львівської області. Ф. 26. Оп. 15. Спр. 598, 601-603, 605-624, 626, 627, 629-646.

частково ці втрати можуть дозволити компенсувати абсолюторії – свідоцтва про закінчення університету, а також поодинокі збережені каталоги студентів, які укладалися для кожного окремого предмету самим викладачем. Поодинокі примірники останнього виду документів університетського справочинства відклалися у Львівському облархіві та архівних колекціях М.Грушевського у Львові та Києві. Та попри таку можливу некомплектність, наведені дані дозволяють отримати переконливе уявлення про особливості формування молодіжної аудиторії вченого, її кількісну динаміку, етнічний склад, дидактичні преференції тощо.

Поряд із кількісними параметрами студентської аудиторії М.Грушевського не менш важливими є її «якісні» характеристики. У випадку української молоді ми відзначали, що деканатські каталоги виразно свідчать про його чималу популярність, адже всі знакові діячі першої половини ХХ ст., що навчалися у Львівському університеті в «добу Грушевського», вважали за потрібне з більшою чи меншою інтенсивністю відвідувати курси вченого. У випадку студентів неукраїнського походження ситуація була іншою. Можемо говорити про те, що студенти-іноземці записувалися на його курси, переслідуючи дві різні мотивації.

Перша була характерна для того порівняно невеликого грона студентів М.Грушевського філософського факультету, які обрали спеціалізацією історичну науку та бажали здобути спеціальні знання про минуле українців з рук найбільш авторитетного тоді дослідника. З цього грона вийшли деякі пізніші видатні представники польської соціогуманітаристики, які помітно модернізували східноєвропейську історіографію. Для прикладу згадаємо імена знакових польських істориків Адама Шельонговського, Яна Рутковського, Наталії Гонсьоровської чи Теофіля Еміля Модельського. З них останній, приміром, аж тричі записувався на курси вченого. Також з цього грона здебільшого польських студентів М.Грушевського вийшло чимало популяризаторів минулого і талановитих краєзнавців. Тут для ілюстрації назвемо ім'я знаного галицького педагога Мечислава Гавліка. Плідним видається не лише з'ясування впливу ідей українського професора на їхню історіографічну практику (особливо в аспекті інтерпретації минулого польсько-українських взаємин), але й їхнє ставлення до ідей вчителя у пізнішій професійній праці.

Другий мотив був культурно-просвітницьким – більшості студентів-іноземців М.Грушевського, як про це свідчать обрані навчальні курси та подальша професійна кар'єра, йшлося про краще ознайомлення з минулим східноєвропейських теренів, адже у номенклатурі обов'язкових курсів такого предмету не було. І з цього грона також вийшло чимало визначних діячів культури першої половини ХХ ст. На згадку, приміром, заслуговує Леопольд Ленард (1879-1962) – знаний словенський критик, славіст, публіцист, перекладач і філософ. Іншим промовистим прикладом є видатна білоруська поетеса та громадська діячка Алоїза Пашкевич (1876-1916), яка увійшла в історію літератури під псевдонімом Цьотка. Подібних свідчень можемо наводити чимало. Загалом, ці та інші інтелектуали згодом активно популяризували українську культуру в інтелектуальному середовищі Центрально-Східної Європи, вплинувши на

обговорення історіографічних ідей українського історика у польській²¹, чеській²², румунській²³, німецькій²⁴ і французькій²⁵ історіографії.

Насамкінець згадаємо, що опрацювання студентських каталогів має чималий евристичний інтерес і в тому плані, що подекуди дозволяє уточнити біографічні дані деяких неукраїнських діячів, що навчалися у М. Грушевського. Як приклад наведемо згадуваного Л. Ленарда. Більшості його біографам незанимає факт навчання цього гуманітарія у Львівському університеті, де він вочевидь провів лише один семестр²⁶. Також і стосовно інших відомих інтелектуалів їхні біографи практично нічого не згадують про навчання героїв свого дослідження у найбільш авторитетного тоді знавця минулого України. Такі сюжети, поза сумнівом, значно б збагатили контекст їхніх життєписів.

Висновки

Деканатські каталоги показують М. Грушевського як популярного викладача не тільки в середовищі українських студентів, але й молоді іноземного походження. При цьому серед етнічних акторів дидактичної сцени визначного історика у Львівському університеті майже паритетно домінували представники найбільших меншин Східної Галичини – поляки та євреї. Обираючи факультативні для себе курси українського професора, їх мотивувало як поглиблення фахових знань, так і, здебільшого, з'ясування особливостей історії та культури рідних для них теренів, що у ментальній географії того часу маркувалися східноєвропейськими. Крім згаданих наших одвічних сусідів, курс М. Грушевського «Вибрані питання історії Східної Європи» відвідували й поодинокі росіяни, німці, чехи, а також білоруска і словенець. В їхній мотивації, з огляду на подальшу професійну кар'єру, домінували культурно-просвітницькі мотиви.

Наразі складно сказати, наскільки переконливими для молоді іншоетнічного походження виявилися історичні реконструкції М. Грушевського, здійснені з погляду українського історичного інтересу. Та вже сам набутий на викладах автора «Історії України-Руси» досвід деконструкції імперських наративів змушував їх, як пізніших публічних інтелектуалів, якщо не погодитися з політичними аспіраціями українців, то принаймні визнати їхнє право на власну історію і культуру. Таким чином освідомлююча педагогічна праця М. Грушевського сприяла налагодженню міжкультурного діалогу українців з представниками інших народів. З'ясування впливу цього діалогу на міжнаціональні взаємини в

²¹ Telvak V., Salata O. Reception of Hrushevsky studies: epistolary aspect. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2021. Вип. 20. С. 32-39; Telvak V., Telvak V. Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2018. Вип. 7. С. 46-53.

²² Telvak V., Telvak V. Mykhailo Hrushevsky in Czech historiography (the first third of the 20th century). *Codrul Cosminului*. 2019. Vol. XXV. No. 2. P. 265-286.

²³ Telvak V., Ilnytskyi V. Mykhailo Hrushevsky and Nicolae Iorga: scholars' struggle over the national history. *Codrul Cosminului*. 2018. Vol. XXIV. No. 1. P. 53-64.

²⁴ Telvak V., Yanyshyn B. „Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) volkes“ of Mykhailo Hrushevsky in the discussions of the beginning of the XXth century. *Studia Historica Nitriensia*. 2021. Vol. 25. No. 1. P. 71-90.

²⁵ Тельвак В., Луняк Є. Листи Андре Мазона до Михайла та Катерини Грушевських. *Український історичний журнал*. 2022. № 5. С. 244-256. Тельвак В.В., Тельвак В.П. Михайло Грушевський у колі французьких колег: проблеми рецепції. *Емінак*. 2022. № 4 (40). С. 120-138.

²⁶ Погрєбенник Ф. Леопольд Ленард і українська література. *Всесвіт*. 1978. № 2. С. 205-210.

Центрально-Східній Європі в першій половині ХХ ст. є перспективним сюжетом сучасної інтелектуальної історії.

Фінансування. Дослідження здійснено за підтримки гранту Канадського інституту українських студій (з Вічного фонду Стефана та Ольги Павлюків).

REFERENCES

- Adamski, Ł.** (2011). *Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN [in Polish].
- Hrushevskiy, M.S.** (2002). Iz polsko-ukrainskykh stosunkiv Halychyny (Kilka ilustratsii do pyttannia: avtonomiia oblasna chy natsionalno-terytorialna) [From the Polish-Ukrainian relations of Galicia (Several illustrations of the question: regional or national-territorial autonomy)]. In **Hrushevskiy, M.S.** *Tvory. T. 1: Suspilno-politychni tvory (1894-1907)*. Lviv: Svit, pp. 485-527 [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.S.** (2021). *Shchodennyk (1902-1914 rr.)* [Diary (1902-1914)]. T. 1 (1902-1907). Kyiv: Instytut ukrainskoi arkheohrafii ta dzherelezhnavstva im. M.S. Hrushevskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Jakubowska, U.** (1991). *Lwów na przełomie XIX i XX wieku. Przegląd środowisk prasotwórczych*. Warszawa [in Polish].
- Khalak, N.** (2021). Svidchennia z kryminalnoi spravy proty Mykhaila Hrushevskoho v Avstro-Uhorshchyni 1916 r.: oryhnal ta interpretatsii [Testimony from the criminal case against Mykhailo Hrushevskiy in Austria-Hungary in 1916: original and interpretations]. *Mykhailo Hrushevskiy. Studii ta dzherala*, 3, 265-297 [in Ukrainian].
- Pakholkiv, S.** (2014). *Ukrainska intelihentsiia u Habsburzkii Halychyni: osvichena verstva y emansypatsiia natsii* [The Ukrainian intelligentsia in Habsburg Galicia: the educated class and the emancipation of the nation]. Lviv: LA «Piramida» [in Ukrainian].
- Pohrebennyk, F.** (1978). Leopold Lenard i ukrainska literatura [Leopold Lenard and Ukrainian literature]. *Vsesvit*, 2, 205-210 [in Ukrainian].
- Pyrih, R. & Telvak, V.** (2021). *Mykhailo Hrushevskiy: zhyttiepys na tli doby* [Mykhailo Hrushevskiy: biography against the background of the times]. Kherson: Vydavnytstvo OLDI-Plus [in Ukrainian].
- Stopka, Krz.** (2011). Nauki historyczne na Uniwersytecie Lwowskim. In *Uniwersytetowi Lwowskiemu dla upamiętnienia trzysta pięćdziesiątej rocznicy jego fundacji*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 225-266 [in Polish].
- Telvak, V. & Ihnytskyi, V.** (2018). Mykhailo Hrushevsky and Nicolae Iorga: scholars' struggle over the national history. *Codrul Cosminului, XXIV, 1*, 53-64 [in English].
- Telvak, V., Lazurko, L. & Zhuravlov, S.** (2023). Studenty Mykhaila Hrushevskoho pravnychoho fakultetu Lvivskoho universytetu (za dekanatskym katalohom) [Students of Mykhailo Hrushevsky at the Faculty of Law of Lviv University (According to the Dean's Catalog)]. *Aktualni pyttannia humanitarnykh nauk*, 61, 3, 10-15 [in Ukrainian].
- Telvak, V. & Luniak, Ye.** (2022). Lysty Andre Mazona do Mykhaila ta Kateryny Hrushevskiykh [Andre Mazon's letters to Mykhailo and Kateryna Hrushevskiy]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 244-256. [in Ukrainian].
- Telvak, V., Pedych, V. & Telvak, V.** (2021). Historical school of Mykhailo Hrushevsky in Lviv: formation, structure, personal contribution. *Studia Historiae Scientiarum*, 20, 239-261. DOI: 10.4467/2543702XSHS.21.009.14040 [in English].
- Telvak, V. & Pedych, V.** (2016). Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho [Mykhailo Hrushevsky's Lviv Historical School]. Lviv [in Ukrainian].
- Telvak, V. & Sabinskyi, M.** (2022). «Boi za Hrushevskoho»: doba Ukrainkoi revoliutsii v dyskusiiakh diaspornykh intelektualiv povoiennoho dvadtsiatylyttia ['Battles for Hrushevskiy': era of Ukrainian Revolution in diaspora intellectuals discussions of post-war twenty years]. *Eminak*, 1 (37), 100-109. DOI: 10.33782/eminak2022.1(37).574 [in Ukrainian].
- Telvak, V. & Salata, O.** (2021). Reception of Hrushevsky studies: epistolary aspect. *Skhidnoieuropeyskyi istorychnyi visnyk*, 20, 32-39. DOI: 10.24919/2519-058X.20.240046 [in English].
- Telvak, V. & Telvak, V.** (2018). Ukrainian historiography in the mirror of polish journalism (Mykhailo Hrushevsky contra Francishek Ravita-Gavrinsky). *Skhidnoieuropeyskyi istorychnyi visnyk*, 7, 46-53. DOI: 10.24919/2519-058x.7.130671 [in English].

- Telvak, V. & Telvak, V.** (2019). Mykhailo Hrushevsky in Czech historiography (the first third of the 20th century). *Codrul Cosminului*, XXV, 2, 265-286. DOI: 10.4316/CC.2019.02.002 [in English].
- Telvak, V. & Telvak, V.** (2022). The First Institutional Encyclopaedia in Ukraine. Naukove tovarystvo imeni Shevchenka: Entsyklopediya (Shevchenko Scientific Society: Encyclopaedia). *Studia Historiae Scientiarum*, 21, 423-432. DOI: 10.4467/2543702XSHS.22.013.15979 [in English].
- Telvak, V., Yanyshyn, B. & Telvak, V.** (2021). Between history and politics: the image of Mykhailo Hrushevsky in German Slavic studies of the first third of the 20th century. *Przegląd nauk historycznych*, XX, 2, 103-125. DOI: 10.18778/1644-857X.20.02.05 [in English].
- Telvak, V. & Yanyshyn, B.** (2021). "Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) volkes" of Mykhailo Hrushevsky in the discussions of the beginning of the XXth century. *Studia Historica Nitriensia*, 25, 1, 71-90. DOI: 10.17846/SHN.2021.25.1.71-90 [in English].
- Telvak, V.** (2017). Mykhailo Hrushevskiyi ta polsko-ukrainskyi konflikt u Lvivskomu universyteti: sprobа rekonstruktsii [Mykhaylo Hrushevsky and the Polish-Ukrainian conflict in Lviv university: reconstruction]. *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk*, 4, 28-35. DOI 10.24919/2519-058x.4.111458 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2021). Suchasne hrushevskoznavstvo: zdobutky, vtraty, perspektyvy [Modern Hrushevsky studies: achievements, defeats, prospects]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 4-16. DOI: 10.15407/uhj2021.05.004 [in Ukrainian].
- Telvak, V.V. & Pedych, V.P.** (2015). Mykhailo Hrushevskiyi ta polska profesorska korporatsiia Lvivskoho universytetu: mizh spivpratsieiu ta konfliktamy [Mykhailo Hrushevskiyi and the Polish professorial corporation of Lviv University: between cooperation and conflicts]. In **Zashkilniak, L. & Sierzhenhy, P. (Eds.)**. *Istoriia ta istoryky u Lvivskomu universyteti: tradytsii ta suchasnist (do 75-littia stvorennia istorychnoho fakultetu)*. Lviv: PAIS, 62-70 [in Ukrainian].
- Telvak, V.V. & Telvak, V.P.** (2022). Mykhailo Hrushevskiyi u koli frantsuzkykh koleh: problemy retseptsii [Mykhailo Hrushevsky in the works of his French colleagues: problems of reception]. *Eminak*, 4 (40), 120-138 [in Ukrainian].
- Telvak, V.V., Zhuravlov, S.A. & Vladyga, O.M.** (2023). Studentska audytoriiа Mykhaila Hrushevskoho filozofskoho fakultetu Lvivskoho universytetu: sklad, dynamika, vnesok v kulturu [Student audience of Mykhailo Hrushevsky faculty of philosophy of Lviv university: composition and dynamics]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiа Istoriia*, 12/54, 86-101. DOI: 10.24919/2312-2595.12/54.283661 [in Ukrainian].
- Żukowski, P.M.** (2011). Młodzież Uniwersytetu we Lwowie na przełomie XIX i XX wieku. In *Uniwersytetowi Lwowskiemu dla upamiętnienia trzysta pięćdziesiątej rocznicy jego fundacji*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 409-434 [in Polish].